

СЕРІЯ КЛАСИКА

ГРОНА
ГНІВУ

THE GRAPES OF WRATH

John Steinbeck

СЕРІЯ КЛАСИКА

ДЖОН СТЕЙНБЕК

ГРОНА ГНІВУ

З англійської переклала Ольга Смольницька

Київ
BOOKSHEF
2023

Керол, яка подвигла на цю книгу

Томові, який перейнявся цим^x

* Керол (Керол Геннінг Стейнбек Бравн, 1906–1983) — перша дружина автора (були у шлюбі впродовж 1930–1942 рр.), Том (Томас Майлз Стейнбек, 1944–2016) — його син, який бачив табори для переселенців і розповідав батькові про це. Сценарист, журналіст, фотограф. Син письменника від другої дружини, Гвендолін Конгер (або Гвін, 1916–1975). — Тут і далі — прим. пер.

РОЗДІЛ I

У червоних краях і деяких сірих краях Оклахоми ще ледь-ледь випала мжичка, і це не могло пом'якшити заляклу землю. Рала перекраляли оранки, позначені цівками води, яка так і не всоталася. Останні дощі примусили кукурудзу швидко зростати, на узбіччі звелися бур'яни і трава, так що сіра земля і темно-червона стали зникати під зеленим покривом. Наприкінці травня небо поблякло, і хмари, які висіли скупченими так довго навесні, розсіялися. Розжарене сонце пекло кукурудзу, яка щодня зростала, і окрай зелених пагінців стали з'являтися брунатні смужки. З'явилися хмари і зникли, і потім їх уже не стало. Зелені бур'яни, які намагалися захистити себе, пошерхли, і врешті перестали зростати. На поверхні землі з'явилася шкорупа, тонка тверда шкорупа, і коли небо вицвіло, земля вилискувала блідо-рожевим там, де червоні поля, і білим там, де сірі поля.

Рівчаки земля запорошила сухими тонкими цівочками. Ховрашки і мурашині леви, пробігаючи ними, скидали вниз трохи землі. А оскільки розпечене сонце палило дедалі дужче, то листя молодої кукурудзи втратило прямоту і пружність: спочатку воно скрутилося, а потім жилки всередині послабшали, і кожен

листок опав. Далі настав червень, і сонце бурхало ще палючіше. Брунатні смужки на листі ширились і захоплювали середину. Листя бур'янів пов'яло і похилилося до корінців. Повітря витоншилося, і небо ще більше поблякло; і щодня земля дедалі дужче зблякала.

На дорогах, де рухалися вози, де вимолочували ґрунт колеса і де розтросували ґрунт копита коней, земляна шкорупа розтріскалась і перетворилася на пил. Кожна річ, здатна рухатися, здіймала пил курявою: людина при ході здіймала тонкий шар пилу, заввишки собі до пояса, і фургон здіймав пил, заввишки з паркан до верху, і автомобіль за собою здіймав куряву, яка вилася хмариною. Пил довго стояв у повітрі, перш ніж осісти.

Коли червень добіг середини, великі хмари насунулися з Техасу і Мексиканської затоки — величезні важкі грозові хмари. Чоловіки в полях поглядали на хмари, змочували слиною пальці й тримали на вітру. І коні непокоїлися, доки хмари пройшли. Хмари зронили кілька краплин і поквапилися до інших країв. За ними небо знову поблякло, і сонце пломеніло. У пилу від крапель прорились ямки, листя трохи омилось, і на цьому був край.

М'який вітер повіяв за хмарами, гнав їх до півночі, й легко колихав півзів'ялу кукурудзу. Минув день, і вітер зміцнів, рівно, без коливань. Дорожній пил розвіявся, його відносило до бур'янів, обабіч стежок, і трохи його випало на поля. Тепер вітер дув сильно і різко, намагаючись розтолочити суху шкорупу на кукурудзяних полях. Потроху небо потемніло від розвіяного пилу, а вітер шарудів над землею, збурюючи пил і несучи його за собою. Вітер ще дужчав. Заклякла шкорупа зламалась, і здійснювся пил на полях, сірими

серпанками, схожими на млистий дим. Кукурудза, обмолочена вітром, опиралася йому і сухо шерхотіла. Найтонший пил більше не осідав, а зникав у потемнілому небі.

Вітер дедалі дужчав, закрадався під каміння, волік за собою соломку, листя й навіть невеличкі грудки землі, мітив ними свій шлях, роблячи на полях знаки. Повітря і небо потемніли, сонце полум'ясто світило, від пилу дерло в горлі. Уночі вітер мчав над землею, підступно підривав кукурудзяне коріння, а кукурудза відбивалась од вітру слабким листям, доки той видирав її із землі, і тоді стебла знеможено валилися в бік вітру.

Світання настало, але не день. У сірому небі з'явилося червоне сонце, тьмяно-червоне коло, яке ледь блимало, немов сутінки; а коли день почав згасати, сутінки перейшли в морок, а вітер ревів над поваленою кукурудзою та оплакував її.

Чоловіки і жінки зіщулились у себе в хатах, а якщо виходили, то зав'язували носи шийними хустками й надівали окуляри, щоб захистити очі.

Коли знову настала ніч, це була чорна ніч, бо зорі не могли пробитися крізь пил, а вікна не могли освітити навіть свої подвір'я. Тепер пил змішався з повітрям, в емульсію пилу і повітря. Хати були зачинені, двері та вікна забиті лахміттям, але пил був таким тонким, невидимим у повітрі, і осідав як пилок на стільцях і столах, на мисках. Люди струшували його з пліч. Тонкі смужки пилу виднілися біля дверяних порогів.

Серед ночі вітер угамувався, і тиша запанувала над краєм. Повне пилу повітря заглушало голоси гірше, ніж мряка. Люди, згорбившись у своїх ліжках, почули, що вітер ущух. Вони схопилися тої самої миті, як

ревіння змовкло. Вони лежали й напружено вслухалися в тишу. Ось закукурікали півні, але їхні голоси звучали ледь-ледь, і люди стурбовано ворушилися в ліжках до ранку. Вони знали, що мине багато часу, доки пил з повітря осяде. А вранці пил висів як туман, і сонце червоніло як свіжа кров. Увесь день пил сіявся з неба, і завтра він теж сіявся. Пил покровом огорнув землю. Пил осідав на кукурудзу, укрив стовпи, укрив дроти; він осідав на дахах, укриваючи бур'яни і дерева.

Люди виходили з хат і, потягнувши розжарене повітря, прикривали долонями носи. І діти теж виходили з хат, але не бігали і не галасували, як вони вчинили б після дощу. Чоловіки стояли біля плотів і дивилися на загиблу кукурудзу, яка швидко тепер в'яла і тільки де-не-де зеленіла крізь шар пилу. Чоловіки мовчали і не відходили від плотів. І жінки теж вийшли з хат, щоб стояти поряд із чоловіками, запитуючи себе, чи вистачить у чоловіка сил не зламатися. Жінки потай читали по чоловічих обличчях: хай там із кукурудзою, поки ще лишилося щось інше. Діти стояли поряд, малюючи візерунки в пилу босими пальцями ніг, і діти теж намагалися вловити чуттям, аби дізнатися, чи витримають чоловіки і жінки, чи знайдуть у собі сили не зламатися. Діти поглядали на обличчя чоловіків і жінок і сторожко креслили в пилу босими ногами. Коні підходили до водопою і тицялися носом у воду, щоб очистити гладінь од пилу. За деякий час чоловічі обличчя втратили свій приголомшений подив і стали жорсткими, злими, упертими. Тоді жінки збагнули, що все обійшлося, що чоловіки витримають. Потім жінки спитали, як тепер бути. І чоловіки відповіли: не знаю. Але все було гаразд. Жінки знали: усе було гаразд, і діти теж зрозуміли, що все гаразд. Жінки і діти в глибині душі відчували, що могли б стерпіти

будь-яке лихо, аби їхні чоловіки були в безпеці. Жінки пішли до хат узятися за свою роботу, і діти почали гратися, але спочатку з острахом. Опівдні сонце стало менше червоним. Воно заливало спекою вкриту пилом землю. Чоловіки сиділи біля хвірток своїх хат; їхні руки перебирали гілки і невеликі камінці. Вони сиділи мовчки — міркуючи-гадаючи.

РОЗДІЛ 2

Величезна червона вантажівка зупинилася навпроти маленького придорожнього ресторану. Прямовисна вихлопна труба тихо замурамотіла, і майже невидимий сіро-сталевий синій дим вихопився з неї. Це була нова вантажівка, блискучо-червона, і з дванадцятидюймовими літерами по боках — «Оклахома-Сіті, транспортна компанія». Подвійні шини були нові, а на великих чорних дверцятах стирчав сторчма мідний замок із засувом. Із ресторану линули звуки радіо — тиха танцювальна музика; радіо грало зовсім нечутно. Маленький вентилятор безшумно крутився в круглому отворі над входом, і мухи стурбовано дзижчали біля дверей і вікон, вдаряючись об металеву сітку. Усередині один чоловік, водій вантажівки, сидів на дзиглику, поклавши лікті на стіл, і дивився над філіжанкою кави на знудьговану сухоребру офіціантку. Між ними точилася млява беззмістовна розмова, як завжди ведеться в придорожніх ресторанчиках.

Він:

— Я бачив його десь зо три місяці тому. Він пере-ніс операцію. Йому якусь штуку вирізали. Тільки не пам'ятаю що.

І вона:

— Здається, не далі як тиждень тому я теж бачила його. Він тоді здоровим видавався. Він міцний хлопець, доки не надудлиться.

Мухи тихо дзижчали в дверях. З електричного кавника пішла пара, і офіціантка, не дивлячись, простягнула назад руку і вимкнула його.

За вікном чоловік ішов по краю шосе, перетнув його і наблизився до вантажівки. Він повільно йшов до машини, торкнувся блискучого крила і подивився на записку, приліплену на лобовому склі: «Пасажирів брати заборонено». На мить він хотів було йти далі своєю дорогою, але замість того сів на підніжку вантажівки з того боку, який було не видно з ресторану. Мандрівнику було не більше тридцяти. Очі у нього були темно-карі, а на білках уже був ледь помітний брунатний пігмент. Його вилиці були високі й широкі, сильні і глибокі зморшки вирубані в щоках, біля рота. Його верхня губа була довгою, а оскільки його зуби стирчали, і губи не могли їх закрити, цей чоловік тримав вуста зімкнутими. Його руки були шорсткими, з широкими пальцями, а нігті — товсті й ребристі, як мушлі. Між великим і вказівним пальцями і на м'ясистій частині долонь виблискували мозолі.

Одяг у чоловіка був новим — усе дешеве і нове. Сірий кашкет перехожого був таким новим, що козирок і досі був жорстким, і гудзик іще не втратив форми і не роздувся, як це буває, коли кашкет служить у різноманітних цілях: шапка стає і торбиною, і рушником, і носовою хустинкою. Костюм у чоловіка був із дешевої сірої грубої матерії й такий новий, що там на брюках були стрілки. Невиправна синя сорочка була твердою і гладкою, не гнулася. Пальто було завеликим, а штани закороткими, бо він був високим. Плечі

обвисали, і рукави навіть були закороткі, і піджак теліпався спереду. Чоловік був узутий у пару нових рудуватих черевиків, яких звать «армія в минулому», підбитих цвяхами і з чимось схожим на підківки, щоб не збивати обцасів. Цей чоловік сів на підніжку вантажівки, зняв картуза і витер обличчя. Потім він надів кашкета і, потягнувши його, почав нищити козирок. Ноги привернули його увагу. Чоловік нахилився і послабив шнурки, і лишив їх незав'язаними. Над головою в нього з вихлопної труби забурмотів дизель-двигун, часто пускаючи кільця блакитного диму.

Музика в ресторані змовкла, і чоловічий голос заговорив із гучномовця, але офіціантка не вимкнула радіо, бо не знала, що музика стихла. Її пальці намацали гулю під вухом. Вона намагалася розгледіти її в люстерку позаду прилавиці, але щоб водій вантажівки не знав, і тому офіціантка вдала, що чепурить волосся. Водій вантажівки сказав:

— У Шоуні влаштували велику вечірку. Я чув, ко'ось убили чи ще там щось. Вам щось чути?

— Ні, — відповіла офіціантка та обережно помацала гулю під вухом.

Чоловік на вулиці підвівся й зазирнув через капот вантажівки та на мить подивився на ресторан. Потім він знову сів на підніжку, дістав мішечок із тютюном і паперову книжку з бічної кишені. Він скручував цигарку поволі, майстерно, як знавець розгладив її. Нарешті він закурив і скинув запалений сірник у куряву під ноги. Сонце забирало тінь вантажівки, бо настав полудень.

У ресторані водій вантажівки заплатив за рахунком і поклав дві монетки — п'ятак — в ігровий автоматі. Оберткові циліндри не дали нічого.

— Ці штуки такі, що нічо' не виграти, — сказав він офіціантці.

Але вона відповіла:

— Один зірвав джек-пот дві години тому. Три долари вісімдесят. А коли ти повернешся?

Він притримав прочинені двері.

— Тиждень-десять днів, — сказав він. — Треба мчати в Тулсу, і я ніколи не верну так скоро, як хотілося б.

Вона сказала сердито:

— Не пускай мух. Або йди, або зачини двері.

— Бувай, — сказав він і вийшов із ресторану.

Грюкнули двері за його спиною. Він стояв на сонці, зриваючи обгортку з жувальної гумки. Він був кремезним чоловіком, широким у плечах, товстим черевом. Обличчя в нього було червоне, очі блакитні й вузькі від необхідності завжди мружитися на яскравому світлі. Він носив армійські штани і високі зашнуровані черевики. Кинувши жуйку до рота, він крикнув до ресторану:

— Ну, не вдавай, що ти не хочеш мене чути.

Офіціантка відвернулася до дзеркала на задній стіні. Вона пробуркотіла щось у відповідь. Водій вантажівки жував жуйку повільно, з кожним укусом ворущачи щелепами і губами. Він закинув гумку в рот і згорнув її під язиком, коли попрямував до великої червоної вантажівки.

Пасажир встав і подивився на шофера крізь вікно:

— Може підвезете мене, містер?

Водій швидко кліпнув на ресторан через мить.

— Ви що, не бачили: написано ж, ніяких пасажирів?

— Певно, що бачив. Але іноді людина може бути файним хлопцем, навіть якщо якийсь багатий покидьок примушує їздити з такою наклейкою.

Шофер повільно поліз у машину, розмірковуючи над цією відповіддю. Якщо він зараз відмовиться, то не тільки не буде файним хлопцем, а й визнає, що змушений їздити з такою наклейкою, бо йому не дозволено мати товариство. Якщо він підбере того, хто голосує, то, авжеж, буде файним хлопцем, який до того ж не дозволяє командувати різним багатим покидькам. Він знав, що потрапив у пастку, але не бачив жодного виходу. І він хотів бути файним хлопцем. Водій знову глипнув на бар.

— Зачепись на підніжку, поки ми не доїдемо до повороту, — сказав він.

Пасажир зник з очей і схопився за ручку дверцят. Мотор за мить заревів, шестерні заклацали, і велика вантажівка рушила, перша передача, друга передача, третя передача, а потім велика вантажівка заревіла й набрала четверту передачу. Чоловік, причепившись, бачив шосе розмитим або до памороки в голові нестримно. Проїхали мильо до першого повороту дороги, потім вантажівка вповільнила їзду. Пасажир встав, відчинив дверцята і прослизнув на сидіння. Водій подивився на нього, збільшивши очі, і почав жувати гумку, ніби його думки і враження спочатку сортувались організовано щелепами, перш ніж нарешті доходити в мозок. Його погляд затримався спочатку на новому кашкеті, потім ковзнув по новій одежі та новому взутті. Пасажир скоцюрбився на спинці затишного сидіння, зняв кашкета і протер спітнілі чола і підборіддя.

— Спасибі, друже, — сказав він. — Мої шкарбани на пси зійшли.

— Нові черевики, — сказав водій. Його голос звучав запобігливо, очі звузилися. — Не тре' було взуватись у нове, — така жарінь.

Пасажира подивився на свої запошені жовті черевики.

— Не було іншого взуття, — відповів він. — Доводиться носити таке, якщо іншого катма.

Водій уважно зирнув на дорогу й пришвидшив їзду.

— Далеко тобі?

— Та еге ж! Я б пішки йшов, якби мої шкарбани на пси не зійшли.

Питання водій ставив чигаючи, з тонкощами, як спеціаліст. Він ніби наставляв на пасажира тенета своїми питаннями.

— Шука'ш роботу? — спитав він.

— Ні, мій старий тут отримав землю, сорок акрів. Він скіпщик, але ми тут уже давно.

Водій багатозначно подивився на поля, де кукурудза повалилася й припала пилом. З-під шару куряви ледь проглядали камінчики. Водій сказав ніби сам собі:

— Сорок акрів, скіпщик — і досі сидить тут, і все йому нічо', і трактори теж?

— Та мене, авжеж, тут давно не було, — відповів пасажир.

— Довгенько, — озвався шофер.

Бджола залетіла в кабіну і з дзижчанням стала битися об вітрове скло. Водій протягнув руку і обережно посунув бджолу в потоці повітря, що дуло з вікна.

— Скіпщикам зара' гаплик, — сказав він. — Один трактор бере і випихає десять сімей. Ці трактори чортівня. Розорюють усе й виганяють людей. Як це твій старий втримався? — Його язик і щелепи знову зайнялися гумкою, водій закинув її і почав пережовувати. З кожним відкриттям рота було видно його язика з піднебінням, що ганяв з місця на місце гумову жуйку.

— Ну, я останнім часом не чув. Ніколи ні сам не писав додому, ні мій старий. — Він швидко додав: — Але писати ми обидва можемо, якщо захочемо.

— Роботу мав десь? — Знову таємні розслідування недбалим тоном. Водій зирнув над полями, на тремтливе від спеки повітря і, засунувши гумку за щоку, щоб не заважала, сплюнув у вікно.

— Авжеж, — відповів пасажир.

— Так і думав. Я бачив твої руки. Тримав мотику, чи сокиру, чи молот. По руках видно. Я такі речі завжди помічаю. Не можу не похвалитися.

Пасажир витріщився на нього. Шини вантажівки шурхотіли на дорозі.

— Кортить дізнатися щось іще? Я скажу тобі. Ти не повинен голову сушити.

— Та облиш, не сердься. Я не винююю.

— Я розповім тобі все, що зах'чеш. Мені приховувати нічо'.

— Та облиш, не сердься. Мені просто подобається помічати дивні речі. Аби час згаяти.

— Я розповім тобі все, що зах'чеш. Звати мене Джоуд, Том Джоуд. А старий теж Том Джоуд. — Очі його похмуро дивилися на водія.

— Не сердься. Я ж нічо' не хтів такого.

— Я теж нічо' такого не хтів, — відповів Джоуд. — Просто намагаюся тихо жити й не каламутити. — Він змовк і глянув на сухі поля, на виснажені паруном недорослі дерева, які майоріли в розпеченому повітрі. З бічної кишені він дістав тютюн і папір. Став скручувати цигарку між колінами, куди вітер не міг дістати.

Шофер рухав щелепами розмірено і задумливо, наче корова. Він вичікував, доки все роздратування від попередньої розмови зникне й забудеться. Нарешті, коли повітря здалося нейтральним, сказав:

— Хлопче, ти ніколи не був на вантажівці, тож нічо' не знаєш, як це. Власники не дозволяють нам нікого підбирати. Так що нам тре' тут надриватися, нікого не брати, інакше з нас шкуру злуплять. А мене через тебе звільнять.

— Моя пошана, — сказав Джоуд.

— Знав я зухів, які дивовижні штуки виробляли, доки їхали на вантажівках. Ось один по дорозі вірші шкварив. Це давно було. — Він крадькома зирнув на Джоуда, чи зацікавило або вразило його таке. Джоуд мовчав, дивлячись у далечінь попереду, уздовж дороги, уздовж білої дороги, яка м'яко окреслювала пагорби. Водій повернувся до попередньої теми: — Пам'ятаю вірша, що цей хлопець написав. Саме про себе і ще про пару інших, як вони світ за очі пішли, і пельку заливають, і вар'ята грають. От би пригадати, як цей уривок. У цього хлопця була сила-силенна слів, що Ісус Христос не знав би, що вони значать. А, згадав: «Тут ми висмикнули негра-крутня, з пістолетом, більш за хобота в слона чи трутня, чи китового прутня». Казав, що хобот замість носа. Хобот — це у слона. Словника мені показував. Тягався зі словником, дідько з ним. Витріщався в нього, доки під'їжджав пирога з кавою замовити.

Він замовк, почуваячись самотнім у довгій промові. Його допитливий погляд знову зупинився на пасажирі. Джоуд мовчав. Водій нервово намагався примусити його заговорити.

— Чував когось, хто б отак шкварив чи як це?

— Проповідника, — сказав Джоуд.

— Ну, ти збожеволів би, якби чув отакі довжелезні слова. Проповідника облиш — ніхто ж не клеїтиме дурня з проповідником. Але цей хлопець був кумедним. І начхати було, коли він розумні штукенції

шкварив, тому що він просто робив це для сміху. Він не вдавав, що отакий розумаха. — Водій заспокоївся. Він принаймні знав, що його слухають. Він люто розігнав велику вантажівку на повороті, і шини заскавулили. — Ось я й кажу, — продовжував він, — зух, який водить вантажівку, дивні речі виробляє. Доводиться йому. Це ж сказитися можна — отак-о сидіти весь час, і окрім дороги під колесами ніч не бачити. Про водіїв вантажівок теревенять, ніби вони весь час жеруть, і все — гамбургерами запихаються.

— Атож, просто живуть у генделиках, — погодився Джоуд.

— Певен будь, що наш брат там зупиняється, але це не заради їжі. Майже ніколи їсти не хочеться. Їм просто все остогидло, отупіло все. Ресторани — це єдине місце, де можна зупинитися, а при зупинці ти маєш замовити щось, так що можна слівце до дівки мовити, отримати чашку кави і кусень пирога. Начебто можна отак трохи перепочити.

Він повільно жував гумку і ляснув її язиком.

— Бідуєте, мабуть, — сказав Джоуд недбало.

Водій швидко глянув на нього, підозрюючи глузування.

— Ну, це не горобцям дулі давати, — роздратовано мовив він. — Начеби легко: відсидів, як ми зара', вісім, десять або чотирнадцять годин. Але дорога в тебе вгризається. Тре' щось робити. Хто співає, хто насвистує. А радіо нам компанія не дозволяє. Деякі з пляшкою їздять, але надовго їх не вистачає. — Він додав пихато: — Сам за кермом ні краплини.

— Ая? — запитав Джоуд.

— Ая! Треба кар'єру робити. Мо', на заочні курси поступлю — на машинобудування. Це легко. Лиш кілька простих уроків удома підготувати. Думаю над

цим. Тоді ніякий я вам не водій вантажівки. Іншим скажу водити вантажівку.

Джоуд вийняв пляшку віскі з бічної кишені.

— Точно не хочеш ковтнути? — Його голос наче дражнив.

— Ні, далєбі. І не торкатимуся. Тре' або пити, або навчатися, як я.

Джоуд відкоркував пляшку, зробив два швидкі ковтки, закоркував і поклав віскі назад у кишеню. Типовий різкий, пряний запах віскі заповнив кабінку.

— Ти як не при умі, — сказав Джоуд. — Що таке — дівку завів?

— Ну аякже. Але я хочу все одно вище піти. Тренуюся до біса довго.

Віскі, здавалося, послабило Джоудову пильність. Він згорнув ще одну цигарку і закурив.

— Тепер мені вже недалеко їхати, — сказав він.

Водій похапцем заговорив:

— Мені не тре' надудлюватися. Увесь час треную свій розум. Два роки тому спеціальний курс пройшов. — Він погладив кермо правою рукою. — От, скажімо, їду повз когось по дорозі. Я дивлюся на нього — і після намагаюся згадати все до останньої ганчірки про нього, який одяг, яке взуття, яка шапка, а як він ішов; може, який зріст, чи є якісь шрами, і роблю це досить непогано. Можу цілу картину в голові побудувати. Іноді здається, що мені тре' пройти курс навчання дактилоскопічної експертизи. Навіть сам дивуюся, скільки можу пам'ятати.

Джоуд відпив із пляшки. Він востаннє затягнувся самокруткою, від якої розповзався дим, мозолистими вказівним і великим пальцями загасив її палахкотячий кінчик. Потім він зім'яв недопалок і поклав його на вікно, і вітер, який налетів, здув цигарку з долоні.

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати
далі, придбайте, будь
ласка, повну версію
книги.